

Agata Malysa-Kaleta

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
Wydział Zarządzania
Katedra Badań Konsumpcji
agata.malysa-kaleta@ue.katowice.pl

KIERUNKI ORAZ DETERMINANTY ZMIAN STRUKTURY KONSUMPCJI W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ

Streszczenie: W prezentowanym opracowaniu podjęto rozważania dotyczące identyfikacji najważniejszych determinant zmian struktury konsumpcji w krajach Unii Europejskiej wraz z próbą określenia kierunków zmian w tym zakresie. Wskazano najważniejsze uwarunkowania i przesłanki dla możliwej konwergencji struktur konsumpcji, wyodrębniono grupy krajów podobnych pod względem struktury spożycia oraz dokonano oceny zmian struktur konsumpcji w badanych krajach Unii Europejskiej pod kątem nowoczesności.

Słowa kluczowe: konsumpcja, struktura konsumpcji, determinanty konsumpcji, kierunki zmian struktury konsumpcji.

Wprowadzenie

Zachodzące w ostatnich latach zmiany w konsumpcji krajów Unii Europejskiej dotyczą najogólniej zarówno poziomu, jak i struktury. Są efektem działania czynników o różnym charakterze, natężeniu występowania, sile i kierunkach oddziaływania. Kraje członkowskie Unii Europejskiej nie stanowią jednolitej grupy. Różnią się poziomem rozwoju gospodarczego i społecznego, udziałem w procesie tworzenia Wspólnej Europy, doświadczeniami związanymi z tworzeniem gospodarki rynkowej itp. W obrębie krajów członkowskich (UE-28) występuje zróżnicowanie poziomu zamożności społeczeństwa, a także zróżnicowanie struktur społecznych i demograficznych. Kraje członkowskie różnią się również pod względem kulturowym, a zróżnicowanie to widoczne jest nie tylko

na poziomie narodowym, ale także regionalnym. Nie pozostaje to bez wpływu na stan i rozwój konsumpcji w poszczególnych krajach Unii Europejskiej.

Głównym celem niniejszego opracowania jest próba określenia kierunków i najważniejszych determinant zmian struktury spożycia w krajach Unii Europejskiej. Dodatkowym celem jest wskazanie możliwości oraz najważniejszych przesłanek dla konwergencji struktury spożycia w porównywanych krajach.

Podstawowe założenie badawcze stanowi konstatacja, że najważniejszymi uwarunkowaniami zmian w strukturze spożycia w krajach Unii Europejskiej są czynniki o charakterze ekonomicznym, w tym dochodowe, natomiast kierunek zmian w sferze spożycia krajów transformacji wyznaczają wyżej rozwinięte kraje Europy, które stanowią jednocześnie pewien wzorzec dla tworzących się nowoczesnych struktur konsumpcji.

1. Determinanty zmian struktur konsumpcji w krajach Unii Europejskiej

Zmiany zachodzące w konsumpcji i zachowaniach konsumentów na początku XXI wieku są rezultatem działania wielu czynników, często pojawiających się jako nowe i nieuwzględniane w dotychczasowych klasyfikacjach. Z punktu widzenia prowadzonych analiz przejrzystą i zarazem uzasadnioną wydaje się klasyfikacja determinant uwzględniająca czynniki o charakterze zewnętrznym i wewnętrznym w stosunku do podmiotów konsumpcji.

Do najistotniejszych czynników przyczyniających się do zmian w strukturze konsumpcji o charakterze zewnętrznym można zaliczyć: procesy globalizacji gospodarki i kultury, procesy integracyjne, postęp technologiczny, procesy sprzyjające mobilności konsumentów, rozwój technologii informatycznych oraz politykę zrównoważonego rozwoju. Z kolei do czynników o charakterze wewnętrznym zaliczyć można takie, które mają wymiar zarówno ekonomiczny (np. wzrost dochodów i zamożności konsumentów), jak i pozaekonomiczny (demograficzne, kulturowe, społeczne, psychologiczne itd.). Rozprzestrzenianie się nowych trendów i tendencji konsumenckich można zaliczyć zarówno do zewnętrznych, jak i wewnętrznych czynników determinujących zmiany w zachowaniach konsumentów i w efekcie konsumpcji [Koszewska, 2013, s. 281].

Epokę globalizacji i integracji charakteryzuje duża dynamika zmian, przyspieszona cyrkulacja nowych idei oraz szybka ekspansja nowych technologii wywierająca istotny wpływ na kształt życia współczesnego człowieka i jego roli konsumenta [Mróz, 2013, s. 133]. Rozwój kontaktów i łączności krajów wstępu-

jących do Unii Europejskiej z wyżej rozwiniętymi krajami Europy (tzw. krajami starej UE), jeszcze bardziej intensywny od momentu wejścia w struktury unijne, jest głównym akceleratorem zmian w konsumpcji i w zachowaniach konsumentów. Kontakty z Europą sprzyjają upodabnianiu się wzorów spożycia i zachowań konsumentów, co wynika z aspiracji społeczeństw tych krajów do standardów europejskich, a także naśladownictwa i potrzeby dostosowania się do nowych warunków. Czynnikiem niezbędnym dla dyfuzji wzorów konsumpcji w skali międzynarodowej jest zdolność danego systemu do utrzymania stosunkowo wysokiej stopy akumulacji, realizacja fazy ilościowego wzrostu spożycia i zaspokojenie podstawowych potrzeb oraz przejście do tzw. fazy wyboru konsumpcyjnego. Dyfuzja wzorów konsumpcji w skali międzynarodowej może na swej drodze napotykać pewne bariery ograniczające i to zarówno po stronie krajów przejmujących wzorce (np. polityka państwa dotycząca kształtowania dochodów ludności, poziomu cen, bariery w przepływie dóbr, technologii; osiągnięty poziom rozwoju społeczno-gospodarczego i związany z nim układ stosunków politycznych, specyficzne warunki naturalne uniemożliwiające absorpcję wzorca; specyficzne warunki społeczno-polityczne; konserwatyzm określonych grup opiniotwórczych, tradycje, postawy konsumentów itp.), jak i po stronie krajów stanowiących wzorce do naśladowania (np. taktyka walki o rynek zbytu, czynniki polityczne; pobudki prestiżowe i chęć utrzymania przodującej pozycji itp.).

Procesy integracji i globalizacji w istotny sposób współtworzą obecnie nowe uwarunkowania funkcjonowania podmiotów rynkowych (przedsiębiorstw, konsumentów), zarówno w sferze makro-, jak i mikroekonomicznej. Procesy integracyjne obejmują swoim zasięgiem kraje wstępujące do Unii Europejskiej, ale konsekwencje tej integracji ponoszą praktycznie wszystkie kraje członkowskie tego ugrupowania, a nawet państwa pozostające poza nim. Procesy globalizacji oddziałują w szerszej skali, ale skutki tych oddziaływań mogą różnić się na poziomie lokalnym, co jest związane z poziomem przygotowania gospodarek i społeczeństw poszczególnych krajów na wyzwania związane z tymi procesami. Podstawowym mechanizmem globalizacji jest integrowanie, które realizuje się poprzez rynek (tzw. integrowanie spontaniczne), poprzez instytucje (integrowanie instytucjonalne wsparte wspólną europejską polityką państw UE) oraz poprzez korporacje (tzw. integracja korporacyjna dokonująca się wewnątrz ponadgranicznych struktur organizacyjnych korporacji transnarodowych) [Zorska, 2003, s. 13-14]. Wejście do Unii Europejskiej niewątpliwie ułatwiło krajom zmierzenie się z wyzwaniami globalizacji, wykorzystanie pozytywnych i stawienie czoła negatywnym jej skutkom.

Integracja i globalizacja jako procesy dominujące w otoczeniu współczesnego konsumenta przyczyniły się do stworzenia tzw. europejskiej kultury konsumpcji, którą cechują i wyróżniają te procesy i te zjawiska, które są wspólne dla krajów Europy i rozwijają się niezależnie od istniejących rozbieżności kulturowych [Mazurek-Łopacińska, 2001, s. 179]. Są one efektem rozwoju cywilizacyjnego społeczeństw i jakościowych przemian w konsumpcji, polegających na przechodzeniu od niższych do wyższych form i sposobów konsumpcji, oszczędzających czas konsumenta oraz przyczyniających się do jego lepszej kondycji i do rozwoju osobowości. W efekcie tych procesów dokonały się również zmiany kulturowe, cywilizacyjne i obyczajowe, które wiążą się z dyfuzją wzorów zachowań konsumpcyjnych w skali Europy oraz wykształceniem się w skali europejskiej segmentów konsumentów mających zbliżone systemy wartości, style życia, zachowania w sferze rynku i konsumpcji.

Oddziaływanie procesów integracyjnych na sferę spożycia nie kończy się z chwilą przystąpienia krajów do Unii Europejskiej. Procesy przystosowawcze są kontynuowane w warunkach akcesji i stanowią ich naturalną konsekwencję.

Globalny rynek manipuluje potrzebami konsumentów i narzuca im konsumpcyjny styl życia. W efekcie tych zjawisk i procesów pojawia się tzw. konsumpcjonizm. W trakcie zwiększania poziomu konsumpcji pojawia się wiele nowych potrzeb (często kreuje je także sam marketing i działalność współczesnych przedsiębiorstw), które mimowolnie przesuwają się do sfery potrzeb podstawowych. Konsumpcjonizm prowadzi do złudnego szczęścia (złudzenia bezpieczeństwa i wolności), przyczynia się do marnotrawstwa wyprodukowanych dóbr, ludzkiej pracy i zasobów przyrody. Wiedzie także do duchowej degradacji człowieka, wprowadzając jego uzależnienie od dóbr posiadania, a u jego podstaw można się doszukać także załamania tradycyjnych wartości [Mróz, 2009, s. 13-22].

W obliczu wspomnianych zjawisk wyzwaniem, a zarazem pożądanym kierunkiem zmian, staje się zrównoważony, tj. optymalny poziom konsumpcji, czyli taki, gdy konsumujemy dobra i usługi w stopniu wystarczającym dla zaspokojenia podstawowych potrzeb i osiągnięcia wyższej jakości życia oraz minimalizujemy zużycie zasobów naturalnych, materiałów szkodliwych dla środowiska powstających na wszystkich etapach produkcji, nie ograniczając jednocześnie praw następnych pokoleń do takiej konsumpcji. Istotą zrównoważonego i trwałego rozwoju jest zapewnienie trwałej poprawy jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń poprzez kształtowanie właściwych proporcji między trzema rodzajami kapitału: ekonomicznym, ludzkim i przyrodniczym. Kategoria jakości życia jest w tym rozwoju kryterium integrującym.

Zarówno czynniki o charakterze zewnętrznym, jak i czynniki o charakterze wewnętrznym powodują zmiany w obrębie kształtowania się potrzeb konsumenckich, a w szczególności wpływają na zmianę hierarchii i poziomu potrzeb, determinują kreowanie nowych potrzeb, zmianę sposobów i środków ich zaspokajania oraz zmianę przebiegu procesu decyzyjnego konsumentów (np. doboru kryteriów dokonywania wyborów konsumenckich). W efekcie ich oddziaływania pojawia się tzw. nowa konsumpcja, następuje upowszechnienie się konsumpcji nowych rodzajów dóbr oraz zmiana miejsca i sposobu ich konsumowania [Koszevska, 2013, s. 281].

Istotną rolę w przemianach konsumpcji odgrywają obecnie zmiany demograficzne i zmiany struktury społeczno-zawodowej, a w szczególności: w strukturze ludności według płci i wieku, w strukturze i liczebności gospodarstw domowych, aktywności zawodowej, wykształcenia, mobilności konsumentów itp. Zmiany o charakterze demograficzno-społecznym przyczyniają się do ilościowego (pod względem poziomu) zróżnicowania konsumpcji, a także do różnicowania i zmian jakościowych (tj. strukturalnych) konsumpcji. Struktura ludności z uwzględnieniem płci, wieku, wykształcenia, dochodów, zatrudnienia, składu rodziny, jej fazy rozwoju, zatrudnienia, warunków mieszkaniowych wpływa w znacznej mierze na wydatki konsumpcyjne, ich strukturę, oszczędności i styl życia konsumentów.

We współczesnym społeczeństwie zarysowuje się zwłaszcza tendencja jego starzenia się, co nie pozostaje bez znaczenia dla procesów konsumpcji. Proces starzenia się społeczeństwa obserwujemy we wszystkich krajach europejskich. Systemy zabezpieczenia na starość (systemy i fundusze emerytalne), zmiana systemu wartości, stylu konsumpcji przyczyniły się do wzrostu aktywności ludzi starszych w sferze konsumpcji [Byłok, 2012, s. 17-32]. Niski przyrost naturalny i relatywnie szybkie starzenie się Europy są spowodowane szeregiem czynników o charakterze ekonomicznym i społeczno-kulturowym, typowych dla wysoko rozwiniętych społeczeństw. Należą do nich zarówno te, które wydłużają życie (np. wysokie społeczne wartościowanie zdrowia, upowszechnienie dbałości o jego zachowanie oraz nowoczesne systemy ochrony zdrowia i opieki nad ludźmi starymi), jak i te, które wpływają na ograniczenie populacji (długi okres edukacji, wysoki poziom aktywności zawodowej kobiet, upowszechnienie stylu życia opartego na modelu konsumpcji i kariery zawodowej).

Zmiany o charakterze demograficznym będą miały szczególne znaczenie w przemianach konsumpcji w nadchodzących dziesięcioleciach. Prognozy dotyczące przyszłych trendów demograficznych pokazują, że utrzymujący się w krajach europejskich niski współczynnik dzietności wraz z wydłużaniem się ludzkiego

życia będzie skutkować dalszym starzeniem się ludności. Chociaż migracja (od 1985 r. stale notuje się dodatnie saldo migracji do państw członkowskich UE) odgrywa ważną rolę w dynamice demograficznej państw europejskich, to sama nie odwróci utrzymującej się tendencji. Zmiany liczby ludności i jej struktury według wieku wynikają ze zmian natężenia urodzeń i zgonów, a także nasilenia ruchów migracyjnych, czyli przeobrażeń procesu reprodukcji ludności. Przeobrażenia te dokonują się wraz z procesami modernizacji społeczeństwa i polegają na przejściu od reprodukcji typu tradycyjnego z wysoką płodnością i umieralnością do reprodukcji nowoczesnej o niskim natężeniu zgonów i niskiej płodności [Panek, 2007, s. 68-88].

W skali całej UE-28 na początku 2013 roku osoby młodsze (0-14 lat) stanowiły 15,6%, osoby w wieku produkcyjnym (15-64 lat) – prawie dwie trzecie (66,2%), a osoby starsze (65 lat i więcej) – pozostałe 18,2% ogółu ludności. Struktura demograficzna w poszczególnych państwach członkowskich UE wykazuje się widocznym zróżnicowaniem, które wpływa na konkurencyjność tych krajów i spójność regionalną. Osoby starsze stanowiły szczególnie wysoki odsetek ogółu ludności w wiejskich i oddalonych regionach Grecji, Hiszpanii, Francji i Portugalii, a także na wschodzie Niemiec (w niektórych z tych regionów osoby starsze to prawie jedna trzecia ludności ogółem). Dynamika starzenia się społeczeństwa jest szybsza w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (zwłaszcza w Słowenii i państwach bałtyckich, w tym w Polsce). Jedynie Irlandia jest krajem, w którym nastąpił spadek procentowego wskaźnika tej grupy ludności (Szwecja, Dania, Luksemburg, Wielka Brytania to kraje, gdzie nastąpił tylko niewielki wzrost udziału tej grupy ludności).

Procesy starzenia się ludności w państwach członkowskich stanowią jedno z najważniejszych długookresowych uwarunkowań rozwoju Unii Europejskiej. Długofalowe prognozy Eurostatu wskazują, że jeśli utrzymają się obecne tendencje demograficzne, to do 2050 r. liczba osób w wieku 65 lat i więcej w krajach UE wzrośnie o 70%, a liczba osób w wieku produkcyjnym (15-64 lata) spadnie o 12%. Po 2015 r. w skali całej UE rejestrowany będzie ujemny przyrost naturalny, a wzrost populacji w następnym dwudziestoleciu będzie skutkiem wyłącznie dodatniego salda migracji, które jednak po 2035 r. nie będzie już w stanie zrekompensować ubytku ludności spowodowanego czynnikami naturalnymi.

Obserwowane przekształcenia demograficzne są postrzegane przez instytucje Unii Europejskiej jako jedno z najważniejszych, strukturalnych wyzwań dla gospodarki i systemów opieki społecznej we Wspólnocie. Prognozy wzrostu wydatków związanych ze starzeniem się społeczeństw dotyczą przede wszystkim świadczeń emerytalnych, długoterminowej opieki zdrowotnej i specjali-

stycznej opieki nad osobami starymi oraz są łączone z analizami wpływu tego rodzaju transferów społecznych na rynek pracy i potencjalny wzrost gospodarczy [Żołądowski, 2014]. Liczba i struktura gospodarstw domowych według cech demograficznych zależą najogólniej od liczby i struktury ludności według płci i wieku, decydujących o wielkości populacji osób mogących tworzyć gospodarstwa, od reguł formowania oraz rozpadania się rodzin i gospodarstw, a także od czynników ekonomiczno-społecznych. Zasady tworzenia i rozpadu gospodarstw domowych pozostają pod wpływem uwarunkowanych kulturowo preferencji, obyczajów i nawyków społecznych związanych ze sposobami tworzenia i rozwiązywania związków heteroseksualnych, a także wzorców opuszczania domu rodzinnego przez dzieci i współzamieszkiwania osób dorosłych. Z kolei do czynników ekonomiczno-społecznych oddziałujących na formowanie i rozpad gospodarstw należą: sytuacja mieszkaniowa, sytuacja ekonomiczna, zmiany podziału pracy w gospodarstwie wynikające ze wzrostu aktywności ekonomicznej kobiet i zmiany ról kulturowych. Do najogólniejszych prawidłowości przemian liczby i struktury gospodarstw domowych w krajach Unii Europejskiej po drugiej wojnie światowej można zaliczyć przykładowo: szybszy wzrost liczby gospodarstw niż liczby ludności, wzrost liczby jednoosobowych gospodarstw domowych, spadek liczby gospodarstw domowych wielorodzinnych na rzecz wzrostu liczby gospodarstw jednorodzinnych z rodziną nuklearną, wzrost liczby gospodarstw tworzonych przez bezdzietne pary, wzrost liczby gospodarstw domowych formowanych przez ludzi młodych, związki konsensualne, wzrost liczby i udział gospodarstw mniejszych w wyniku spadku średniej liczby osób w gospodarstwie.

W krajach UE wyraźnie spada współczynnik urodzeń i płodności, co przyczynia się do spowolnienia, a nawet odwrócenia przyrostu naturalnego ludności. W 2012 r. surowy współczynnik urodzeń w UE-28 wynosił 10,4 na tysiąc mieszkańców. Wysoki współczynnik występował w Irlandii, Zjednoczonym Królestwie, Francji, a niski w państwach Europy Wschodniej, Południowej, a także w Niemczech, Austrii i na Łotwie. Kryzys gospodarczy i finansowy miał wpływ na decyzje dotyczące posiadania dzieci. Współczynnik dzietności w 2012 r. wyniósł 1,58 na jedną kobietę. Surowy współczynnik umieralności w UE wyniósł 9,9 zgonu na tysiąc mieszkańców, wyższy był np. w Bułgarii, na Łotwie i na Litwie, a niższy w Luksemburgu, na Cyprze i w Irlandii. Oczekiwana długość życia w chwili urodzenia w 2012 r. wynosiła 80,3 roku, dla kobiet – 83,1, a dla mężczyzn była o 5,6 roku niższa. Oczekiwana liczba lat zdrowego życia wynosiła dla kobiet 61,9, a dla mężczyzn 61,3.

Reasumując, w układzie „nowych” uwarunkowań zachowań konsumentów i konsumpcji można wyróżnić następujące grupy:

- uwarunkowania demograficzne (spadek przyrostu naturalnego, migracje, starzenie się społeczeństwa, wydłużenie długości życia ludności, przeobrażenia w funkcjonowaniu rodziny, rozpad jej tradycyjnej struktury, wzrost aktywności zawodowej kobiet, rola dzieci w podejmowaniu decyzji o zakupie itp.);
- uwarunkowania kulturowe (nowe wartości w konsumpcji, nowe cele konsumpcyjne, wzrost wymagań i zmiana układu preferencji konsumentów, etyka i indywidualizm w konsumpcji, zmiana mentalności i świadomości konsumenckiej, wzrost znaczenia jakościowych aspektów spożycia, wzrost znaczenia czasu wolnego);
- uwarunkowania technologiczne (np. rozwój różnych form komunikacji, zwłaszcza interaktywnej, nowe formy sprzedaży, rozwój biotechnologii, ekologiczne nastawienie konsumentów i producentów);
- uwarunkowania ekonomiczne (np. wzrost konkurencji, zmiana tempa wzrostu gospodarczego, zmiana siły nabywczej ludności, polaryzacja dochodów, rozwój własności prywatnej).

Wymienione zjawiska i procesy wydają się wspólne dla konsumentów w krajach, które przystąpiły w 2004 r. do Unii Europejskiej lub pretendują do członkostwa w niej, jednak specyficzne uwarunkowania wewnętrzne, kulturowe, społeczne, odmienne doświadczenia i predyspozycje społeczeństwa, mogą różnicować wpływ i kierunki oddziaływania nowych uwarunkowań na postawy, motywy, cele i hierarchię wartości oraz zachowania konsumentów w tych krajach. W związku z tym zasadne jest wyróżnienie:

- czynników/uwarunkowań uniwersalnych – tj. takich, które kształtują postawy i decyzje wyboru konsumentów w podobnym kierunku, a niekiedy również i z podobnym nasileniem w wielu krajach (zmiany demograficzne, ekonomiczne, psychologiczne itp.);
- czynników/uwarunkowań specyficznych dla poszczególnych krajów – np.: tradycje, doświadczenia, przemiany w strukturze ekonomicznej, politycznej i społecznej, przebieg procesów integracyjnych, proces dostosowawczy do struktur unijnych itp. [Kusińska, 2000, s. 118].

Efektom nowych uwarunkowań w obrębie sfery spożycia są nowe albo zmodyfikowane zachowania podmiotów konsumpcji prowadzące do zmian w konsumpcji. Zmiany te są w dużej mierze także wynikiem pojawiających się nowych trendów w zachowaniach współczesnych konsumentów i przyczyniają się do pojawienia się tzw. nowej konsumpcji i tworzenia się nowej kultury konsumpcyjnej [Bywalec, 2010, s. 194].

2. Kierunki zmian w strukturze konsumpcji krajów Unii Europejskiej

2.1. Istota i znaczenie konwergencji

Od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku problematyka konwergencji jest jednym z najbardziej dynamicznie się rozwijających obszarów badawczych w ramach teorii wzrostu. Słowo konwergencja pochodzi z języka łacińskiego (*convergere*), oznacza zbliżanie i upodobnianie się zachodzące w różnych wymiarach życia i rozwoju społeczno-ekonomicznego poszczególnych krajów. Najogólniej jest to proces upodobniania się do siebie kultur, gospodarek czy też systemów prawnych, wynikający z globalizacji oraz integracji państw narodowych. Upadek żelaznej kurtyny w latach 90. XX wieku, procesy transformacji systemowej, a także procesy integracji europejskiej spowodowały nasilenie się procesu konwergencji w Europie. W najogólniejszym ujęciu proces konwergencji dotyczy trzech poziomów, tj.: sytuacji makroekonomicznej krajów (konwergencja nominalna), struktury gospodarki i gospodarek porównywanych partnerów (konwergencja strukturalna), rzeczywistych poziomów podstawowych wielkości ekonomicznych (konwergencja realna), w tym konsumpcji. Sfera konsumpcji (wraz z uwarunkowaniami procesów konsumpcji) mieści się wśród kryteriów konwergencji realnej i częściowo strukturalnej.

Teoria konwergencji oparta jest na szerokich empirycznych badaniach nad zbieżnością rozwoju regionów oraz nad zbliżaniem się poziomów rozwoju krajów (tzw. konwergencja *beta*, bezwarunkowa, rozwojowa) albo alternatywnie nad zmianami w realnych, przeciętnych dochodach ludności w różnych grupach krajów (tzw. konwergencja *sigma* lub dochodowa). W badaniach zjawiska konwergencji absolutnej *beta* zakłada się, że wszystkie kraje są na tyle podobne, iż dążą do tego samego stanu równowagi długookresowej. Konwergencja warunkowa dopuszcza istnienie różnic między krajami, co oznacza możliwość dążenia przez poszczególne gospodarki do różnych stanów równowagi długookresowej. Badania nad konwergencją absolutną dają wyraźniejszy obraz zależności między tempem wzrostu gospodarczego i początkowym poziomem dochodu niż badania nad konwergencją warunkową, gdzie analizowany jest także wpływ na wzrost gospodarczy innych czynników [Matkowski, Próchniak i Rapacki, 2013]. Teoretyczną podstawą badań zjawiska konwergencji są neoklasyczne modele wzrostu gospodarczego, które potwierdzają występowanie konwergencji typu *beta*. Zbieżność *sigma* występuje wtedy, gdy zróżnicowanie poziomu dochodów w poszczególnych krajach mierzone wariancją lub odchyleniem standardowym do-

chodu *per capita* maleje. Zbieżność *beta* jest warunkiem koniecznym dla występowania zbieżności *sigma*, ale nie wystarczającym, albowiem to, że kraje słabiej rozwinięte wykazują wyższe tempo wzrostu, nie gwarantuje, że zróżnicowanie dochodów między nimi będzie maleć.

Konwergencja typu *beta* występuje wówczas, gdy gospodarki słabiej rozwinięte (o niższym poziomie PKB na 1 mieszkańca) wykazują szybsze tempo wzrostu gospodarczego niż gospodarki wyżej rozwinięte (tj. o wyższym poziomie PKB na 1 mieszkańca). Główna hipoteza konwergencji wskazuje, że początkowy poziom dochodu *per capita* jest ujemnie skorelowany z tempem wzrostu gospodarczego (kraje słabiej rozwinięte wykazują szybsze tempo wzrostu aniżeli kraje wyżej rozwinięte).

Rozróżniamy dwa zasadnicze i umowne sposoby rozumienia konwergencji gospodarczej, tj. konwergencję realną i konwergencję nominalną. Konwergencja realna przedstawia trwałe przemiany strukturalne zachodzące w gospodarce regionu, kraju lub grupy krajów, skutkujące w dłuższym okresie zmniejszeniem dystansu do gospodarek najlepiej rozwiniętych lub upodobnieniem się gospodarek. Konwergencja nominalna przedstawia procesy, które regulowane są za pomocą makroekonomicznych kryteriów (np. traktat z Maastricht i późniejsze ustalenia) dotyczących: stabilności cen, stabilności finansów publicznych, stabilności kursów wymiany walut oraz stabilności długookresowych stóp procentowych. O ile konwergencja realna jest silnie związana z (matematyczną) teorią wzrostu i rozwoju gospodarczego, o tyle konwergencja nominalna jest silnie związana z ujęciem instytucjonalnym i politycznym, których celem jest stworzenie i sprawne funkcjonowanie Unii Gospodarczej i Walutowej w Unii Europejskiej.

2.2. Przesłanki dla konwergencji struktury konsumpcji wynikające z postkeynesowskiego modelu

W rozważaniach dotyczących konwergencji struktur konsumpcji duże znaczenie mają również przesłanki teorii postkeynesowskiej. Teoria ta źródłem postępu i poprawy struktury konsumpcji upatruje w zachowaniach samego konsumenta i jego zdolności do kreowania zmian. Wychodzi się z założenia, że większość decyzji ekonomicznych jest podejmowana przez podmioty rynkowe w środowisku „niepewności”. Zachowania konsumenta w środowisku niepewności opisuje się jako tzw. proceduralną racjonalność. Za kluczowy element środowiska ekonomicznego uważa się tzw. fundamentalną niepewność, która pojawia się dlatego, że nie znamy prawdopodobieństwa ani wartości wyniku działania oraz nie

wiemy, do jakiego rezultatu dany wybór prowadzi i jakie jest spektrum możliwych wyborów [Cahlik i Marková, 2004, s. 137-140]. Za fundamentalną niepewność uważany jest np. postęp technologiczny, dlatego że nie można przewidzieć, jaka będzie najbliższa innowacja, kiedy się pojawi i jaki wywrze wpływ na funkcjonowanie społeczeństwa.

Zachowanie uważane jest za racjonalne wtedy, kiedy istnieją powody prowadzące do takiego zachowania. Proceduralna racjonalność bierze pod uwagę wewnętrzne ograniczenia, które wynikają m.in. ze zdolności danego podmiotu do przetworzenia informacji, z ograniczonej wiedzy jednostki oraz z możliwej niedostępności potrzebnych informacji. Podmioty przestrzegają więc pewnych zasad zachowania tak, aby mogły sobie poradzić z brakiem dostatecznej ilości informacji niezbędnych do podjęcia optymalnej decyzji. Według postkeynesowskiej teorii nie można znaleźć najlepszego/optimalnego rozwiązania, dlatego proceduralna racjonalność zakłada znalezienie tzw. dobrego i satysfakcjonującego rozwiązania [Lavoie, 1992]. Korzyścią ze stosowania zasad proceduralnej racjonalności jest to, że podmioty nie muszą reagować na każdą zmianę środowiska ekonomicznego. Podmioty podejmujące decyzje są świadome, że niepewność sama w sobie nie jest siłą destabilizującą. Podstawowe założenia postkeynesowskiej teorii wyboru konsumenckiego można sprowadzić do sześciu podstawowych zasad: proceduralnej racjonalności, saturacji (nasylenia), podporządkowania (hierarchii) potrzeb, zależności, niepominania potrzeb oraz wzrostu potrzeb.

Oprócz podstawowych zasad wyboru konsumentów w ramach postkeynesowskiej teorii spożycia istotne są założenia tzw. teorii innowacji spożycia. W ramach tej teorii do podstawowych „sił”, które kierują konsumpcją, należą: zapewnienie (zaspokojenie) podstawowych potrzeb, przyporządkowanie do grupy społecznej, odróżnienie od pozostałych grup i zapewnienie różnorodności spożycia oraz aspirowanie do wyższej grupy społecznej. Oprócz strony podażowej, gdzie innowacja jest warunkiem zmian w ofercie, bierze się tutaj również pod uwagę to, że konsument może być innowatorem (ma wpływ na politykę innowacyjną przedsiębiorstw, wzrost gospodarczy, koniunkturę, na kreowanie własnych potrzeb). Podstawowe siły kierujące spożyciem mają względny charakter, odnoszą się do konsumpcyjnej aktywności innych (tzw. społeczny aspekt spożycia) oraz do własnego poprzedniego spożycia (tzw. autoreferencyjny aspekt spożycia). Konsumenci w ciągu swojego życia przechodzą przez poszczególne fazy/etapy rozwoju, tj. po zabezpieczeniu podstawowych potrzeb starają się o przyłączenie do grupy społecznej i o odróżnienie się od poprzedniej grupy oraz aspirują do następnej grupy społecznej. Z opisanego modelu postępowania konsumenta w warunkach niepewności wypływają jasne przesłanki dla

konsumenta, który kieruje się precyzyjnie określonymi zasadami i siłami. Pozwalają one odnaleźć się konsumentowi w nowych warunkach rynkowych, a w efekcie przyczyniają się do zmian w samej konsumpcji.

2.3. Przesłanki dla konwergencji struktury konsumpcji wynikające ze zbliżenia uwarunkowań ekonomicznych

Czynniki o charakterze ekonomicznym należą do najważniejszych determinant konsumpcji i zachowań konsumentów. Tej grupie czynników można przypisać znaczącą rolę w przemianach konsumpcji w krajach Unii Europejskiej. Zróżnicowanie zamożności konsumentów rzutuje na zróżnicowanie w obrębie konsumpcji, jej poziom i strukturę w krajach Unii Europejskiej. Tendencja do wyrównywania poziomu dochodów jest jednym z ważniejszych aspektów realnej konwergencji gospodarczej. W ramach konwergencji, rozumianej jako proces zbliżania się gospodarek, istotne są również: zbliżenie/upodobnienie struktur produkcji, struktur organizacyjnych, wyrównywanie poziomu technologii, instytucji, wzorców kulturowych, synchronizacja wahań koniunkturalnych itp. Wszystkie te aspekty i przejawy konwergencji rzutują na tempo wzrostu poziomu dochodów i dobrobytu społeczeństwa.

W pierwszej dekadzie transformacji tylko Polska i Słowenia rozwijały się szybciej niż kraje Europy Zachodniej. W drugiej dekadzie transformacji przyspieszyły swój wzrost gospodarczy i ich tempo zwiększania PKB było 2-4 razy szybsze niż państw Europy Zachodniej. W efekcie zmniejszyła się luka dochodowa między dwiema grupami krajów i dystans rozwojowy (zob. tab. 1).

W wyniku globalnego kryzysu wszystkie kraje z wyjątkiem Polski doznały w latach 2008-2009 głębokiej recesji. Dopiero w latach 2010-2012 sytuacja nieznacznie się poprawiła, ale był to w dużej mierze nie tyle efekt wysokiej dynamiki wzrostu, co wynik stagnacji bądź spadku produkcji w Europie Zachodniej w okresie globalnego kryzysu i późniejszych zawirowań w strefie euro. Trzeba podkreślić, że w kwestii konwergencji badanych krajów należy zachować dużą ostrożność. Tendencja do zbliżania się dochodów krajów Europy Środkowo-Wschodniej do poziomu w Europie Zachodniej, która ujawniła się najwyraźniej w latach 1995-2005, nie jest zagwarantowana na przyszłość. Zjawisko konwergencji gospodarczej w ramach UE stymulowane przez wspólną politykę integracyjną, wspartą pomocą finansową i przepływem czynników produkcji oraz technologii, daje się co prawda wyjaśnić na gruncie teorii ekonomii, lecz nie jest obiektywnym prawem ekonomicznym.

Tabela 1. Nowe kraje Unii Europejskiej – luka rozwojowa wobec Unii Europejskiej w latach 1990-2012

Kraje	Tempo wzrostu PKB (% średnio rocznie)		Luka dochodowa (PKB <i>per capita</i> wg PSN, UE-15 = 100)					
	1990-2000	2000-2010	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Polska	4,7	4,3	35	37	42	46	57	60
Bułgaria	-1,1	4,8	43	28	24	34	40	43
Czechy	1,1	3,8	73	66	62	72	73	72
Estonia	0,4	4,6	52	31	39	56	58	63
Litwa	-2,5	5,3	58	30	35	50	56	64
Łotwa	-1,5	4,8	51	27	31	45	50	56
Rumunia	-0,6	5,0	32	28	23	32	43	45
Słowacja	1,9	5,4	58	41	43	55	66	68
Słowenia	2,7	3,3	68	64	70	80	77	75
Węgry	1,0	2,2	54	44	47	57	59	60
UE-15	2,0	1,3	100	100	100	100	100	100

Źródło: Matkowski, Próchniak i Rapacki [2013].

Prognozy wzrostu gospodarczego krajów Europy Środkowo-Wschodniej nie mogą być wyprowadzane jedynie z analizy czynników podażowych, lecz powinny także uwzględniać rosnące ograniczenia popytowe, rosnącą konkurencję na rynku krajowym i na rynkach zagranicznych. Utrzymanie przewagi pod względem dynamiki wzrostu gospodarczego będzie więc coraz trudniejsze. Zacznie słabnąć dopływ środków z funduszy pomocowych, pojawią się bariery demograficzne wzrostu gospodarczego oraz bariery popytowe i podażowe (niedostateczna akumulacja, słabnący dopływ zagranicznych inwestycji, odpływ części siły roboczej). Są to czynniki, które mogą zahamować tendencję do konwergencji, a nawet doprowadzić do jej odwrócenia. Jeśli przyjmiemy wariant optymistyczny dla dalszego przebiegu konwergencji dochodowej (ekstrapolacja trendów wzrostu gospodarczego z okresu 1993-2012), to proces zamykania luki dochodowej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej wyniesie 12-47 lat (zob. tab. 2).

W scenariuszu umiarkowanym, opartym na średniokresowej prognozie wzrostu PKB sporządzonej przez MFW i długookresowej prognozie demograficznej Eurostatu, likwidacja istniejącej luki dochodowej Polski w stosunku do Europy Zachodniej byłaby możliwa w ciągu 24 lat (zobacz tab. 3).

Tabela 2. Zamykanie luki dochodowej dla nowych krajów Unii Europejskiej względem krajów UE-15 – scenariusz optymistyczny

Kraj	Luka dochodowa w 2012 r. (PKB <i>per capita</i> wg PSN, UE-15 = 100)	Tempo wzrostu PKB <i>per capita</i> w % (średnia z lat 1993-2012)	Czas potrzebny do osiągnięcia średniego poziomu dochodów w UE-15 (w latach, od 2012)
Polska	60	4,4	16
Bułgaria	43	3,5	38
Czechy	72	2,9	20
Estonia	63	4,8	13
Litwa	64	5,0	12
Łotwa	56	5,6	14
Rumunia	45	3,2	41
Słowacja	68	4,3	13
Słowenia	75	2,8	18
Węgry	60	2,3	47
UE-15	100	1,2	x

Źródło: Matkowski, Próchniak i Rapacki [2013].

W scenariuszu ostrzegawczym, opartym na długookresowej prognozie Komisji Europejskiej uwzględniającej oczekiwany spadek liczby ludności i przyspieszony proces jej starzenia się, istnieje możliwość odwrócenia tendencji konwergencyjnych i ponownego zwiększania się luki rozwojowej.

Tabela 3. Zamykanie luki dochodowej dla nowych krajów Unii Europejskiej względem krajów UE-15 – scenariusz umiarkowany

Kraj	Luka dochodowa w 2012 r. (PKB <i>per capita</i> wg PSN, UE-15 = 100)	Tempo wzrostu PKB (w %)		Czas potrzebny do osiągnięcia średniego poziomu dochodów w UE-15 (w latach, od 2012 r.)
		2012-2019	2020-	
Polska	60	2,9	3,5	24
Bułgaria	43	3,0	3,5	33
Czechy	72	2,3	3,0	24
Estonia	63	3,4	3,7	19
Litwa	64	3,6	3,8	16
Łotwa	56	4,1	4,0	18
Rumunia	45	2,7	3,5	36
Słowacja	68	3,0	3,6	20
Słowenia	75	3,0	2,0	72
Węgry	60	1,6	2,0	100
UE-15	100	1,2	1,6	x

Źródło: Matkowski, Próchniak i Rapacki [2013].

2.4. Kierunki zmian struktury spożycia krajów Unii Europejskiej

Obiektywną podstawę do oceny spożycia i zmian jego struktury w większej skali niż krajowa stanowią międzynarodowe porównania. Dostarczają one cennych informacji dla potrzeb decyzyjnych na poziomie makro- (tj. polityki gospodarczej i społecznej) i mikroekonomicznym (dobór narzędzi i strategii działania przedsiębiorstw). Pozwalają określić skalę podobieństwa bądź różnicowania poziomu i struktur konsumpcji, ustalić kierunki i tendencje zmian, ocenić dokonujące się zmiany przez pryzmat uwarunkowań i lepiej zrozumieć prawidłowości występujące w sferze konsumpcji.

Mając na uwadze ciągłość zmian w sferze konsumpcji, za istotne kryterium oceny dokonujących się w obecnych warunkach przeobrażeń należy uznać „nowoczesność” struktur konsumpcji. Określenie istoty „nowoczesności” konsumpcji i wyznaczenie cech struktury nowoczesnej konsumpcji nie jest zadaniem łatwym. W rozumieniu potocznym „nowoczesność” kojarzona jest z dokonującym się postępem, zastępowaniem tego, co tradycyjne, stare, utwierdzone, czymś nowym, technicznie zaawansowanym, mającym nowe walory techniczne i użytkowe itp. W badaniach konsumpcji „nowoczesność” struktur konsumpcji oznacza modernizację, dążenie do wykształcenia się takiej struktury konsumpcji, która nosi znamiona nowoczesności, tj. zgodności z pewnymi ogólnymi trendami, i w której dominują elementy pozytywne, pożądane, będące odwzorowaniem struktury w wyżej rozwiniętych krajach.

Zwrot w kierunku nowoczesności oznaczać będzie wzrost udziału wydatków na dobra wyższego rzędu w ogólnej strukturze wydatków konsumpcyjnych i spadek udziału wydatków na tzw. dobra podstawowe. Kwestią do rozstrzygnięcia pozostaje jednak rodzaj wydatków, tj. elementów struktury, które powinny być zaliczone do podstawowych, oraz tych, które należy zaliczyć do wyższego rzędu. Mając na uwadze szereg czynników, które decydują o poziomie kształtowania się poszczególnych elementów struktury wydatków konsumpcyjnych (są to np. poziom i relacje cen, zakres finansowania publicznego wybranych sfer spożycia, uwarunkowania kulturowe itd.), niełatwo ustalić skład grup.

Dane w tabelach 4 i 5 pokazują, że struktury spożycia (mierzone wskaźnikiem struktury wydatków konsumpcyjnych) w krajach Unii Europejskiej są wyraźnie zróżnicowane i powiązane z poziomem rozwoju gospodarczego, który warunkuje również stopień ich nowoczesności. Ważnym czynnikiem kształtowania struktury konsumpcji jest również stopień i zakres finansowania konsumpcji ze środków publicznych. Czynniki te wydają się bardzo istotny z punktu

widzenia realizowanej polityki społeczno-gospodarczej, wykorzystania zestawu narzędzi i instrumentów decydujących o sytuacji konsumenta, ściśle powiązanej z polityką konsumpcji. Nowoczesność struktury konsumpcji ma ponadto podłoże kulturowe, związane z ukształtowanymi preferencjami i zwyczajami konsumpcyjnymi społeczeństw poszczególnych krajów.

Tabela 4. Wartości zmiennych diagnostycznych charakteryzujących zróżnicowanie struktury wydatków konsumpcyjnych w krajach UE-27 w 2000 r.

Kraj	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Austria	10,5	3,5	6,8	19,4	7,0	3,5	13,4	2,8	10,7	0,7	10,9	10,8
Belgia	13,0	3,6	5,1	23,4	6,5	5,2	12,4	2,3	9,4	0,5	5,6	12,9
Dania	12,2	4,4	5,0	26,6	5,8	2,5	12,2	2,0	11,0	0,8	5,1	12,5
Finlandia	12,6	5,8	4,6	24,7	4,8	3,8	12,9	3,1	11,3	0,5	6,4	9,6
Francja	13,9	3,6	5,3	23,1	6,0	3,3	14,6	2,4	8,8	0,6	7,1	11,3
Grecja	15,1	4,2	6,7	16,5	5,3	4,4	10,3	1,6	6,3	1,9	16,0	11,5
Hiszpania	14,3	3,0	6,2	15,3	5,8	3,3	12,4	2,4	9,1	1,6	18,1	8,6
Irlandia	11,3	6,4	6,7	17,8	7,2	3,0	13,5	2,3	7,3	1,1	14,4	9,9
Luksemburg	9,4	11,5	4,6	20,2	7,9	1,4	17,4	1,7	7,7	0,4	7,3	10,5
Holandia	11,2	2,9	6,1	20,4	7,4	4,2	11,5	3,9	11,1	0,6	5,6	15,2
Niemcy	11,6	3,5	6,0	22,9	7,9	3,8	13,9	2,5	10,0	0,7	5,7	11,5
Portugalia	16,6	3,5	6,3	13,0	7,0	4,6	16,4	2,6	8,3	1,0	10,8	9,7
Szwecja	12,1	4,1	4,7	27,5	4,4	2,8	14,4	3,1	11,8	0,0	5,0	10,2
Wlk. Brytania	9,8	3,9	5,6	17,9	6,0	1,6	15,2	2,1	11,7	1,6	10,7	13,8
Włochy	15,1	2,6	8,8	18,3	8,0	3,1	14,0	2,5	7,2	1,0	9,2	9,9
Polska	22,8	6,9	5,1	20,5	4,4	3,6	9,2	2,7	8,9	1,2	3,1	11,6
Czechy	18,0	8,6	5,0	21,0	5,8	1,4	10,2	2,2	11,2	0,4	8,2	7,9
Słowacja	23,4	5,9	5,6	22,3	4,7	2,2	8,6	3,2	8,4	0,6	7,6	7,5
Węgry	19,1	6,3	4,1	18,2	6,2	3,7	15,0	3,9	8,2	1,4	5,7	8,2
Słowenia	16,7	5,4	6,0	19,0	5,9	3,2	15,7	2,3	10,2	0,9	6,3	8,4
Litwa	30,6	8,2	6,1	17,0	4,3	3,5	14,2	2,6	6,1	0,6	3,3	4,8
Łotwa	25,1	8,3	8,3	21,4	3,1	4,3	9,2	3,2	6,7	1,9	4,9	3,4
Estonia	20,3	7,5	6,5	22,9	4,9	2,9	10,2	3,0	8,1	1,1	6,2	6,5
Malta	16,5	3,2	6,4	10,4	8,0	2,8	14,0	4,8	10,6	0,9	14,9	7,6
Cypr	12,9	3,7	6,8	14,3	5,0	3,9	14,5	3,6	6,5	2,0	17,6	9,3
Bułgaria	28,5	3,3	3,6	23,6	3,5	2,8	13,4	4,3	4,8	0,8	8,6	2,7
Rumunia	34,9	5,4	3,7	22,8	4,2	2,4	10,9	3,1	4,6	0,9	4,9	2,2

Objaśnienia:

1 – żywność i napoje bezalkoholowe; 2 – napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe; 3 – odzież i obuwie; 4 – użytkowanie mieszkania i nośniki energii; 5 – wyposażenie mieszkania łącznie z prowadzeniem gospodarstwa domowego; 6 – zdrowie; 7 – transport; 8 – łączność; 9 – rekreacja i kultura; 10 – edukacja; 11 – restauracje i hotele; 12 – inne towary i usługi.

Źródło: Rocznik Statystyki Międzynarodowej [2012, s. 205-206].

Tabela 5. Wartości zmiennych diagnostycznych charakteryzujących zróżnicowanie struktury wydatków konsumpcyjnych w krajach UE-27 w 2010 r.

Kraj	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Austria	10,2	3,4	6,0	21,6	6,6	3,5	13,1	2,1	10,4	0,8	11,8	10,6
Belgia	13,8	3,7	5,0	24,0	5,9	5,4	12,1	2,2	9,1	0,5	5,9	12,6
Dania	11,2	3,6	4,4	29,8	5,4	2,9	12,0	1,9	11,1	0,8	4,8	12,3
Finlandia	12,3	5,1	5,0	26,9	5,4	4,6	11,0	2,2	11,5	0,4	6,3	9,2
Francja	13,4	3,1	4,3	25,5	5,8	3,8	14,0	2,8	8,6	0,9	7,0	10,9
Grecja	16,2	4,2	4,7	22,3	4,5	6,9	11,8	3,4	5,7	2,6	10,1	7,6
Hiszpania	14,1	3,0	5,2	20,2	4,8	3,5	11,6	2,8	8,2	1,4	16,9	8,1
Irlandia	9,8	5,2	4,6	22,3	6,1	4,4	12,2	3,2	6,8	1,5	13,5	11,1
Luksemburg	9,2	8,6	3,7	24,3	6,8	2,1	17,1	1,7	8,2	0,9	7,0	10,5
Holandia	11,7	3,2	5,6	23,9	6,1	2,8	12,0	4,0	10,0	0,6	5,0	14,9
Niemcy	11,0	3,1	5,1	24,6	6,2	5,1	13,4	2,7	9,2	1,0	5,8	12,8
Portugalia	16,9	3,0	5,9	15,6	6,1	5,8	12,7	3,0	7,2	1,3	11,0	11,5
Szwecja	12,3	3,6	5,1	26,9	5,2	3,4	12,9	3,2	11,3	0,3	5,4	10,3
Wlk. Brytania	9,4	3,5	5,6	23,9	5,1	1,7	14,6	2,0	11,2	1,5	9,9	11,6
Włochy	14,4	2,7	7,7	22,2	7,1	3,0	12,9	2,4	7,2	1,0	9,8	9,6
Polska	19,6	6,7	4,1	24,2	4,4	4,1	9,3	3,1	7,8	1,3	2,9	12,5
Czechy	13,8	9,1	3,0	26,8	5,3	2,5	9,2	3,2	10,2	0,8	7,5	8,5
Słowacja	17,3	5,0	4,1	25,3	6,3	4,0	7,2	3,8	9,7	1,5	5,7	10,1
Węgry	16,7	7,4	2,7	22,0	4,6	4,2	13,1	3,8	7,8	1,5	6,9	9,3
Słowenia	14,9	5,3	5,2	19,0	6,4	3,8	14,9	3,1	9,2	1,4	7,1	9,6
Litwa	26,4	7,2	7,7	14,8	4,9	4,9	16,0	2,4	5,9	1,0	2,8	6,8
Łotwa	18,7	7,5	5,5	25,3	3,7	3,9	12,4	3,4	7,9	1,7	4,4	5,6
Estonia	19,8	8,5	5,0	22,6	3,9	2,7	13,8	3,0	6,0	1,1	5,9	7,6
Malta	15,2	3,1	4,8	12,5	7,3	4,3	11,	4,0	11,0	1,2	14,5	10,3
Cypr	12,2	3,9	6,6	18,9	5,0	4,9	12,3	3,2	7,4	2,5	14,9	8,1
Bułgaria (2005)	21,8	3,7	3,2	20,0	4,0	4,1	18,0	6,1	5,4	0,8	8,9	4,1
Rumunia (2009)	29,1	3,7	3,5	23,5	5,1	3,7	13,5	2,2	4,9	2,0	5,0	3,7

Objaśnienia:

1 – żywność i napoje bezalkoholowe; 2 – napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe; 3 – odzież i obuwie; 4 – użytkowanie mieszkania i nośniki energii; 5 – wyposażenie mieszkania łącznie z prowadzeniem gospodarstwa domowego; 6 – zdrowie; 7 – transport; 8 – łączność; 9 – rekreacja i kultura; 10 – edukacja; 11 – restauracje i hotele; 12 – inne towary i usługi.

Źródło: Rocznik Statystyki Międzynarodowej [2012, s. 207-208].

Jak wynika z danych w tabelach 4 i 5 w latach 2000-2010 nastąpił spadek wydatków na:

- żywność i napoje bezalkoholowe z 16,944 do 15,237 (różnica 1,707),
- napoje bezalkoholowe i tytoń z 5,156 do 4,819 (różnica 0,337),
- odzież i obuwie z 5,767 na 4,937 (różnica 0,83),
- wyposażenie mieszkania łącznie z prowadzeniem gospodarstwa domowego z 5,815 na 5,481 (różnica 0,334),
- transport z 12,948 na 12,744 (różnica 0,204),
- rekreację i kulturę z 8,741 na 8,478 (różnica 0,263),
- restauracje i hotele z 8,489 na 8,026 (różnica 0,463).

Z danych w tabelach 4 i 5 wynika również, że w latach 2000-2010 nastąpił wzrost wydatków na:

- użytkowanie mieszkania i nośniki energii z 20,015 na 22,552 (różnica 2,537),
- zdrowie z 3,230 na 3,922 (różnica 0,692),
- łączność z 2,822 na 2,996 (różnica 0,174),
- edukacja z 0,952 na 1,196 (różnica 0,244),
- inne towary i usługi z 9,185 na 9,622 (różnica 0,437).

W badaniach podjęto próbę utworzenia grup krajów podobnych pod względem struktury konsumpcji. Metodą, która pozwoliła na wyodrębnienie spójnych wewnętrznie grup obiektów, była aglomeracyjna metoda Warda, tj. metoda minimalnej wariancji, która do oszacowania odległości między skupieniami wykorzystuje podejście analizy wariancji.

Z uwagi na ograniczoną objętość opracowania w tabeli 6 zestawiono syntetyczne informacje o badanej strukturze skupień krajów UE-27 pod względem podobieństwa struktur konsumpcji w analizowanych latach, tj. 2000 i 2010 r. z uwzględnieniem dominujących ilorazów zmiennych diagnostycznych we wzorcach struktury konsumpcji (tj. relacji średnich arytmetycznych zmiennych diagnostycznych dla wydzielonych skupień i średnich arytmetycznych poszczególnych zmiennych diagnostycznych).

Zarówno w 2000, jak i w 2010 r. spośród 27 krajów Unii Europejskiej zostały wyodrębnione trzy grupy krajów podobnych pod względem struktury wydatków konsumpcyjnych. Składy dwóch pierwszych grup nieznacznie się zmieniły (Słowenia w 2000 r. należała do pierwszej grupy krajów, a w 2010 r. przeszła do grupy drugiej; Włochy i Wielka Brytania awansowały do pierwszej grupy), natomiast ostatnia grupa nie zmieniła składu, tzn. w obu porównywanych latach obejmowała te same kraje transformacji. Badania pokazują, że w strukturze konsumpcji wyrażonej poprzez strukturę wydatków konsumpcyjnych w badanych krajach obserwuje się ciągle zmiany i modyfikacje. Dotyczą one wydatków zarówno na dobra podstawowe, jak i wyższego rzędu, w tym usługi. Zmiany te świadczą o dokonującym się unowocześnieniu struktur spożycia w stopniu zróżnicowanym. Kraje transformacji, które do Unii Europejskiej przystąpiły w 2004 i 2007 r. stanowią grupę, która nadal wykazuje najmniejszy stopień unowocześnienia struktury spożycia.

Zmiany, które dokonały się w strukturze spożycia w tych krajach w okresie 2000-2010 pokazują wzrost unowocześnienia (wzrost wydatków na dobra wyższego rzędu i usługi oraz spadek wydatków na dobra podstawowe). W badaniach empirycznych byłoby wskazane zaklasyfikowanie poszczególnych wskaźników struktury wydatków konsumpcyjnych do dwóch grup, tj. wydatków na dobra

podstawowe i wydatków na dobra wyższego rzędu. Zadanie to nie jest proste i jakikolwiek podział może budzić wątpliwości. Wstępne obliczenia pokazują, że takie podejście nie uwidacznia zasadniczych różnic w strukturach konsumpcji między krajami transformacji i krajami UE-15, a wręcz je maskuje.

Tabela 6. Zestawienie grupowania krajów Unii Europejskiej (27) w porównywanych latach

2000 rok	Dominujące ilorazy zmien- nych diagnostycznych we wzorcach struktury wydat- ków konsumpcyjnych	2010 rok	Dominujące ilorazy zmien- nych diagnostycznych we wzorcach struktury wydat- ków konsumpcyjnych
Austria, Belgia, Dania, Holandia, Finlandia, Francja, Luksemburg, Niemcy, Słowenia, Szwecja	1,239 – pozostałe towary i usługi 1,199 – rekreacja i kultura 1,149 – użytkowanie mieszkania i nośniki energii 1,111 – zdrowie 1,064 – wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego 1,038 – transport	Austria, Belgia, Dania, Holandia, Finlandia, Francja, Luksemburg, Niemcy, Szwecja, Wlk. Brytania, Włochy	1,269 – pozostałe towary i usługi 1,151 – rekreacja i kultura 1,121 – wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego 1,110 – użytkowanie mieszkania i nośniki energii 1,066 – transport
Cypr, Grecja, Hiszpania Irlandia, Malta, Portugalia, Wlk. Brytania Włochy	1,645 – restauracje i hotele 1,457 – edukacja 1,160 – odzież i obuwie 1,124 – wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego 1,093 – pozostałe towary i usługi 1,065 – transport 1,033 – zdrowie	Cypr, Grecja, Hiszpania, Irlandia, Malta, Portugalia, Słowenia	1,651 – restauracje i hotele 1,411 – edukacja 1,117 – odzież i obuwie 1,115 – zdrowie 1,086 – wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego 1,068 – transport 1,011 – pozostałe towary i usługi
Bułgaria, Estonia, Czechy, Litwa, Łotwa, Polska, Rumunia, Słowacja, Węgry	1,460 – żywność i napoje bezalkoholowe 1,302 – napoje alkoholowe i tytoń 1,110 – łączność 1,053 – użytkowanie mieszkania i nośniki energii 1,039 – edukacja	Bułgaria, Estonia, Czechy, Litwa, Łotwa, Polska, Rumunia, Słowacja, Węgry	1,468 – żywność i napoje bezalkoholowe 1,208 – napoje alkoholowe i tytoń 1,186 – edukacja 1,184 – łączność 1,083 – użytkowanie mieszkania i nośniki energii

Źródło: Grupowanie krajów podobnych pod względem struktury spożycia w oparciu o dane z tab. 1 i 2 z zastosowaniem metody Warda.

Przykładem może być Luksemburg, najwyżej rozwinięty kraj Unii Europejskiej, dla którego wskaźnik wydatków na żywność jest najniższy w grupie krajów UE-15, ale wysoki wskaźnik wydatków na tzw. używki powoduje wzrost

ogólnego, tj. sumarycznego wskaźnika wydatków na dobra podstawowe w tym kraju. Z tych powodów uzasadniony jest wybór elementów-reprezentantów (wydatki na żywność, wydatki na rekreację i turystykę) dla każdej z grup i dokonanie porównań w tym zakresie (zob. tab. 7).

Tabela 7. Wskaźniki PKB według parytetu siły nabywczej *per capita* w dolarach międzynarodowych (ceny bieżące) udziału wydatków na dobra podstawowe i dobra wyższego rzędu w wybranych krajach Unii Europejskiej i latach w ujęciu procentowym

Kraj	2000		2010	
	A	B	A	B
Austria	10,5	10,7	10,2	10,4
Belgia	13,0	9,4	13,8	9,1
Dania	12,2	11,0	11,2	11,1
Finlandia	12,6	11,3	12,3	11,5
Francja	13,9	8,8	13,4	8,6
Grecja	15,1	6,3	16,2	5,7
Hiszpania	14,3	9,1	14,1	8,2
Holandia	11,2	11,1	11,7	10,0
Irlandia	11,3	7,3	9,8	6,8
Luksemburg	9,4	7,7	9,2	8,2
Niemcy	11,6	10,0	11,0	9,2
Portugalia	16,6	8,3	16,9	7,2
Szwecja	12,1	11,8	12,3	11,3
Wlk. Brytania	9,8	11,7	9,4	11,2
Włochy	15,1	7,5	14,4	7,2
UE-15	12,5	9,4	12,4	9,1
Polska	22,8	8,9	19,6	7,8
Czechy	18,0	11,2	13,8	10,2
Węgry	19,1	8,2	16,7	7,8
Słowenia	16,7	10,2	14,9	9,2
Estonia	20,3	8,1	19,8	6,0
Litwa	30,6	6,1	26,4	5,9
Łotwa	25,1	6,7	18,7	7,9
Słowacja	23,4	8,4	17,3	9,7
Cypr	12,9	6,5	12,2	7,4
Malta	16,5	10,6	15,2	11,0
Bułgaria	28,5	4,8	21,8	5,4
Rumunia	34,9	4,6	29,1	4,9
KT średnia	22,4	7,9	18,8	7,7

Objaśnienia: A – wydatki na dobra podstawowe na przykładzie żywności; B – wydatki na dobra wyższego rzędu na przykładzie wydatków na rekreację i turystykę; PKB według parytetu siły nabywczej na 1 mieszkańca w dolarach międzynarodowych; KT – kraje transformacji.

Źródło: Rocznik Statystyki Międzynarodowej [2012, s. 556].

Badane kraje różniły się każdym elementem struktury, ale w największym stopniu różnice dotyczyły wydatków na żywność. Wskaźnik udziału wydatków na żywność w wydatkach ogółem jest pewnym drogowskazem w orientowaniu

się w kwestii poziomu ekonomicznego rozwoju danego kraju. Badania empiryczne z wykorzystaniem metod taksonomicznych pokazały, że w grupie krajów UE-27 można dokonać typologii krajów podobnych pod względem struktury konsumpcji. Wyróżniono trzy grupy krajów: Kraje Europy Zachodniej, Kraje Śródziemnomorskie i Kraje Transformacji. Silne i trwałe pobudzanie konsumpcji poprzez jej modernizację warunkuje właściwy kierunek rozwoju gospodarki i jej unowocześnienia.

Podsumowanie

W krajach Unii Europejskiej w rozpatrywanym okresie następowały widoczne zmiany struktury wydatków konsumpcyjnych, polegające najogólniej na spadku udziału wydatków na dobra podstawowe (np. żywność, napoje bezalkoholowe, odzież i obuwie, użytkowanie i wyposażenie mieszkania) a wzroście udziału wydatków na usługi i dobra wyższego rzędu (np. edukację, kulturę, turystykę, ochronę zdrowia, transport, wypoczynek). Chociaż tempo zmian w poszczególnych krajach i latach jest zróżnicowane, zauważa się stopniowe, ale wyraźne zbliżenie struktury konsumpcji w krajach transformacji do struktury konsumpcji krajów Europy Zachodniej.

Zmiany zachodzące w strukturze konsumpcji krajów Unii Europejskiej należy postrzegać jako jej unowocześnianie, modernizację. „Nowoczesność” jest jednym z kryteriów oceny współczesnych struktur konsumpcji. Oznacza modernizację i rozwój struktur konsumpcji w kierunku modelu wypracowanego w wyżej rozwiniętych krajach. W efekcie zachodzących zmian struktura konsumpcji w krajach transformacji staje się coraz bardziej podobna do struktury konsumpcji społeczeństw Europy Zachodniej. Procesy zmian struktur konsumpcji w krajach transformacji mają jednak różną dynamikę (jest to efekt m.in. zróżnicowanego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego w poszczególnych krajach), co sprawia, że nadal obserwuje się dość wyraźne różnice w wybranych wskaźnikach struktury, a w szczególności w odniesieniu do wskaźnika udziału wydatków na żywność i wybrane usługi. Najistotniejszym czynnikiem zmian struktury konsumpcji w badanych krajach pozostają dochody, które wpływają na poprawę jakości (struktury) konsumpcji. Warunkiem zbliżenia i poprawy struktury konsumpcji w nowych krajach Unii Europejskiej pod względem jakościowym jest sytuacja dochodowa gospodarstw domowych. Trzeba podkreślić, że w kwestii konwergencji badanych krajów należy zachować dużą ostrożność. Tendencja do zbliżania się dochodów krajów nowych w Unii Europejskiej do poziomu w krajach Europy Zachodniej, która ujawniła się najwyraźniej w latach 1995-2005,

nie jest zagwarantowana na przyszłość. Zjawisko konwergencji gospodarczej w ramach Unii Europejskiej stymulowane przez wspólną politykę integracyjną, wspartą pomocą finansową i przepływem czynników produkcji oraz technologii, daje się co prawda wyjaśnić na gruncie teorii ekonomii, lecz nie jest obiektywnym prawem ekonomicznym.

Warte podkreślenia jest również to, że różnice struktur konsumpcji w badanej grupie krajów obejmują zwłaszcza te elementy, które są silnie powiązane z kulturową specyfiką i uwarunkowaniami kulturowymi porównywanych krajów. Do pozostałych czynników, które przyczyniają się do modyfikacji, a zarazem rozwoju struktury konsumpcji, należy zaliczyć: zmianę preferencji konsumpcyjnych społeczeństwa, komercjalizację sektora usług społecznych i publicznych (ochrona zdrowia, edukacja, mieszkalnictwo), dynamiczny rozwój i postęp w telekomunikacji i łączności, dyfuzję nowych trendów i zjawisk w sferze konsumpcji w skali międzynarodowej, efekt naśladownictwa, problemy ogólnogospodarcze i postępującą komercjalizację wybranych sfer konsumpcji, wzrost aspiracji konsumenckich, wzrost poziomu wykształcenia konsumentów itp.

Interesującym byłoby odrębne prześledzenie zmian w strukturze konsumpcji krajów transformacji (ewentualnie tzw. nowych krajów Unii Europejskiej) i krajów tzw. starej Unii Europejskiej. Analizy tego rodzaju pozwoliłyby bardziej precyzyjnie ocenić proces zmian zachodzących w strukturze konsumpcji w krajach zróżnicowanych pod względem poziomu rozwoju gospodarczego i zbadać stopień konwergencji w tym zakresie.

Oceniając całościowo zmiany, jakie dokonały się i nadal dokonują w strukturze przedmiotowej konsumpcji w wybranej grupie krajów Unii Europejskiej, można stwierdzić zdecydowaną poprawę jej jakości. Zmiany struktur konsumpcji świadczą o postępie, jaki dokonał się w tym obszarze. Znaczenie tych zmian znajduje wyraz na poziomie makroekonomicznego rozwoju, ponieważ silne i trwałe pobudzanie konsumpcji poprzez jej modernizację warunkuje właściwy kierunek rozwoju gospodarki i jej unowocześnienie, co jest szczególnie istotne zwłaszcza dla krajów transformacji.

Literatura

- Byłok F. (2012), *Wpływ czynników demograficznych na przemiany konsumpcji w Polsce* [w:] A. Rączaszek (red.), *Demograficzne uwarunkowania rozwoju gospodarczego*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, Katowice.
- Bywalec Cz. (2010), *Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.

- Cahlik T., Marková J. (2004), *Ekonomika České republiky v novém prostoru Evropské unie*, Nakladatelství CESES, Praha.
- Dąbrowska A., Janoś-Kresło M. (2009), *Konsumpcjonizm a zrównowazona i trwała konsumpcja* [w:] A. Mróz, *Oblicza konsumpcjonizmu*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa.
- Koszewska M. (2013), *Globalne trendy w zachowaniach konsumentów i ich znaczenie dla rozwoju innowacji na rynku tekstylno-odzieżowym*, „Handel Wewnętrzny”, styczeń-luty.
- Kusińska A. (2000), *Zachowania polskich konsumentów na rynku w latach dziewięćdziesiątych* [w:] F. Misiąg (red.), *Rynek i konsumpcja w transformowanej gospodarce*, Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji, Warszawa.
- Lavoie M. (1992), *Foundations of Post-Keynesian Economic Analysis*, Edward Elgar Publishing, Aldershot.
- Matkowski Z., Próchniak M., Rapacki R. (2013), *Scenariusze realnej konwergencji w Unii Europejskiej – kraje EŚW a UE-15*, IX Kongres Ekonomistów Polskich, SGH, Warszawa 2013, <http://www.pte.pl/kongres/referaty/Matkowski%20Zbigniew,%20Pr%C3%B3chniak%20Mariusz,%20Rapacki%20Ryszard/Matkowski%20Zbigniew,%20Pr%C3%B3chniak%20Mariusz,%20Rapacki%20Ryszard%20-%20SCENARIUSZE%20REALNEJ%20KONWERGENCJI%20W%20UNII%20EUROPEJSKIEJ%20-KRAJE%20E%C5%9AW%20A%20U.pdf> (dostęp: 01.11.2014).
- Mazurek-Łopacińska K. (2001), *Polscy konsumenci w drodze do Unii Europejskiej* [w:] Z. Kędzior, K. Karcz. (red.), *Zachowania podmiotów rynkowych w Polsce a proces integracji europejskiej*. CBIe, Akademia Ekonomiczna, Katowice 2001.
- Mróz B. red. (2009), *Oblicza konsumpcjonizmu*. Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa.
- Mróz B. (2013), *Konsument w globalnej gospodarce – trzy perspektywy*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa.
- Panek T. (2007), *Statystyka społeczna*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne S.A., Warszawa.
- Rapacki R. red. (2009), *Wzrost gospodarczy w krajach transformacji – konwergencja czy dywergencja?*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Rocznik Statystyki Międzynarodowej* (2012), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Zorska A. (2003), *Globalizacja a konwergencja. Szanse i zagrożenia w procesie doganiania* [w:] J. Zdanowski (red.), *Globalizacja a tożsamość*, Wydawnictwo Naukowe ASKON, Warszawa.
- Żołędowski C. (2014), *Starzenie się ludności – Polska na tle Unii Europejskiej*, Instytut Polityki Społecznej, Uniwersytet Warszawski, <http://www.recesja.icm.edu.pl> (dostęp: 09.11.2014).
- [www 1] <http://www.epp.eurostat.ec.europa.eu> (dostęp: 12.11.2014).

**DIRECTIONS AND DETERMINANTS OF CHANGES
IN THE STRUCTURE OF CONSUMPTION IN THE EUROPEAN UNION**

Summary: In the present study the identification of the most important determinants of changes in the structure of consumption in the EU countries, together with an attempt to determine the directions of change that structure was undertaken. The study presents the main reasons for the possible convergence of consumption patterns and assesses changes in consumption patterns in the countries surveyed in terms of modernity.

Keywords: consumption, consumption structure, determinants of consumption, modernity consumption, trends in consumption patterns.